

7. Шкрадук І. Ефективність політичної реклами / І. Шкрадук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yaroslavl.aif.ru/issues/501/03_02

Надійшла до редколегії 17.02.2012 р.

УДК321

Д. В. Медяник

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК ІДЕЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА У ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Розглядаються еволюція ідеї політичного представництва в новоевропейській політичній думці та її вплив на формування концептуального змісту поняття «політичне представництво» в сучасній політичній науці.

Ключові слова: політичне представництво, представницьке правління, народний суверенітет, фракційне представництво, національне представництво.

Рассматриваются эволюция идеи политического представительства в новоевропейской политической мысли и ее влияние на формирование концептуального содержания понятия «политическое представительство» в современной политической науке.

Ключевые слова: политическое представительство, представительное правление, народный суверенитет, фракционное представительство, национальное представительство.

The article is devoted to the evolution of the political representation's idea in modern European political thought and its influence on the content of the concept of «political representation» in modern political science.

Keywords: political representation, representative government, popular sovereignty, fractional representation, national representation.

Найбільш розвиненим інститутом демократії традиційно визнається інститут представництва. Носіями представницької влади є загальнонаціональний парламент та інші законодавчі органи в центрі і на місцях, а також виборні представники виконавчої і судової влади. Зрозуміло, що нерепрезентативна структура державного механізму зумовлює низький рівень легітимності влади, кризу довіри до державної влади у багатьох перехідних суспільствах на пострадянському просторі. Формування стійкої представницької демократії потребує приведення змісту представницького правління у відповідність з його принципами.

Метою даної статті є розкрити еволюцію ідеї політичного представництва в новоевропейській політичній думці та її вплив на формування концептуального змісту поняття «політичне представництво» в сучасній політичній науці.

Концепція, що обґрунтовує репрезентативну демократію, виходить із її розуміння як компетентного і відповідального перед народом представницького правління, на всіх рівнях влади і державного управління. Воля народу тут не зв'язується з його прямою участю в прийнятті рішень. Вона виражається громадянами як безпосередньо на виборах, так і делегується представницьким органам і депутатам, які в межах даних їм повноважень формують загальну волю, а часом і діють проти неї під свою відповідальність.

Відносини між народом і його представниками будуються на основі контролю (електорального, інституційного, конституційного), обмеження компетенції, в рамках закону. Між народом і його представниками встановлюються відносини, засновані на повноваженнях і довірі. Депутати, політичні лідери, отримавши «мандат довіри» від народу, повинні втілити його волю у прийнятих законах і

рішеннях. Реально репрезентативна демократія звичайно втілюється в парламентаризмі – системі правління, заснованої на розподілі влади і верховної влади парламенту.

Політичне представництво існує не просто для компенсації тієї обставини, що практично неможливо зібрати весь народ на одній величезній площі-агорі для участі в прийнятті політичного рішення. Суть справи в тому, що без репрезентації немає тих, хто репрезентується; відповідно, без політичного представництва немає і народу як реальної політичної єдності. А якщо це так, то навіть якщо було б можливо зібрати на одній площі весь народ або досягти тієї ж мети, періодично проводячи загальні електронні голосування, все одно варто було б віддати перевагу представництву, бо політична реальність виникає тільки тоді, коли народ усвідомлює себе як репрезентований. Отже, без політичного представництва не можна говорити ні про яку демократичну політику. Термін «представництво» давно використовується в різних різних суспільних науках, проте, як зазначає англійський дослідник Е. Маклін, це поняття – одне з неоднозначних і спірних саме у політичній теорії. Біхевіоралісти 1960-х рр. навіть намагалися викреслити цей термін зі словника політичної науки, проте й нині поняття представництва займає значне місце в теорії демократії, повернувши своє традиційне значне становище [3, с. 242].

В історії західних демократичних політик запровадження інституту представництва стало, за словами Р. Даля, одним з основних наслідків розширення масштабів демократії, результатом «застосування логіки рівності до великомасштабної політичної системи» [8, с. 215]. Пряма участь кожного громадянина в політичному управлінні (через народні збори, а також на виборних посадах), можливе в умовах античного поліса, з його малими масштабами, однорідним складом демосу і, відповідно, відсутністю ґрунту для політичних конфліктів і розбіжностей щодо розуміння «загального блага», виявилось нереальним в ситуації великомасштабних, масових демократій.

У сучасному демократичному суспільстві з більш різномірним складом громадян, що розділяються безліччю соціальних розколів та конфліктів, поняття «спільного блага» «формується значно тонше з тим, щоб врахувати різномірні прихильності, лояльності та вірування» [8, с. 218]. Наслідком змін масштабів і характеру сучасної демократії стало створення «нової і надзвичайно складної констеляції політичних інститутів» – інститутів представницької демократії.

Для сучасного демократичного суспільства характерно те, що відносини політичного представництва при делегуванні влади проявляються виключно у формі договірних відносин, які отримали під впливом Реформації теоретичне оформлення вже в новоєвропейських концепціях суспільного договору Дж. Лільберна («Основні закони і вольності Англії»), Т. Гоббса («Про громадянина», «Левіафан»), Ж.-Ж. Руссо («Про суспільний договір, або Принципи політичного права»), поділу влади Дж. Локка («Два трактати про правління»), Ш. Монтеск'є («Про дух законів»), правової держави Г. В. Ф. Гегеля («Філософія права»), І. Канта («Метафізичні начала вчення про право»), теорії лібералізму Дж. С. Мілля («Представницьке правління»), і навіть в ідеології комунізму К. Маркса. «Суспільний договір» встановлював головну передумову для застосування політичного представництва - це політична рівність між учасниками договору, що в свою чергу вимагало наявності політичного права кожного брати участь в управлінні суспільством.

Англійська революція XVII ст. виявилася найважливішим кроком на шляху створення представницького правління. «Перехід від відбору до виборності – чи інакше, метод відкритого змагання за заміщення законодавчих посад – став поворотним моментом у створенні системи представництва, – відзначає Н. Урбінаті. – Представницьке правління передбачає вибори – причому саме в законодавчій сфері. Ці дві обставини дозволяють нам сказати, що представницьке правління – це феномен Нового часу, невідомий античності» [12]. Ф. Анкерсміт також вважає, що репрезентативна демократія – це тип політичного устрою, що виник у певний історичний момент. До цього історія знала, що таке демократія (наприклад, у Стародавній Греції), і в середні віки – що таке репрезентативність, коли монарх збирав представників станів, що пред-

ставляли свої інтереси. Але тільки на рубежі XVII–XVIII століть ці дві схеми політичного устрою поєдналися в єдине ціле в реальній політиці..

Першим новосередньовічним теоретиком політичного представництва можна вважати Джона Лільберна. Його погляди на державу викладені в конституційних проектах партії левеллерів і в памфлеті «Основні закони і вольності Англії» 1649 р., названому «політичним заповітом вільнонародженого Джона». Народ – джерело всякої справедливої влади, тому що він – творець договору; народ реалізовує «Угоду вільного народу Англії» (конституційний проект Лільберна від 1 травня 1649 р.) шляхом формування та участі в роботі органу народного представництва, тобто народ є творцем державності, бо лише взаємна угода всього народу «здатна покласти край невизначеності способу правління і необмеженого свавілля тих, кому було доручено керувати державою» теорії Лільберна служать наступні положення. Вся влада в країні належить народу. Верховною державною владою є законодавча, яка зосереджена в руках «народного представництва», що складається з 400 чоловік. Крім ознаки верховенства, законодавча влада є представницькою і довірливою. Це означає, що вона представляє інтереси всього народу, бо саме законодавчій владі народ і довіряє. Тому дії «народного представництва» обмежені законом (саме «Угодою»), що є запорукою безпеки та свободи як народу, так і самого уряду. З таких обмежень, спеціально передбачених у проекті, можна виділити наступні заходи: недопущення до політичної влади осіб, позбавлених виборчих прав. Серед них особливе місце займають «особи, які служили колишньому королю зброєю і добровільними посібниками». Вони позбавляються права обирати і бути обраними до парламенту терміном на 10 років. Особи, винні у порушенні цього права, підлягають кримінальній відповідальності. Ознакою верховенства «народного представництва» закономірно впливає інша дуже важлива конституційна ознака – неможливість розпуску парламенту: «...Ніхто, жодна особа або орган не має права його розпуску до закінчення терміну роботи». Цій обставині Лільберн надавав особливого значення, бо вона служить підтвердженням того, що «англійський уряд не ґрунтується на сваволі». Отже, у Лільберна ідея народного суверенітету отримує остаточне вираження в єдиному можливій формі політичного представництва – Парламенту. Депутатів Парламенту Лільберн наділяє широкими повноваженнями. Т. Гоббс вважав ідею народного представництва неприйнятною і небезпечною, оскільки «носії особи народу чи член зборів, що є таким носієм, в більшості випадків віддає перевагу своїм інтересам» [2, с. 144–146]. У його системі представництво було засобом забезпечення легітимності абсолютного правителя – за рахунок позбавлення влади народу, який ставав не більше, ніж підданим. Це було представництво як фікція для створення абсолютного суверенітету близький Ж.-Ж. Руссо, який у книзі «Про суспільний договір» пише про несумісність понять політичного представництва і народного суверенітету, і зокрема англійського: «Англійській народ вільний, але тільки під час виборів членів парламенту; як тільки вони обрані, він стає рабом, він – ніщо». Руссо задається питанням про те, що ж делегує виборець до органів представницького правління – волю або владу? Він говорить про невідчужуваність суверенітету і зазначає, що «депутати народу не є і не можуть бути його представниками; вони лише його уповноважені; вони нічого не можуть ухвалювати остаточно» [4, с. 281].

До Ж.-Ж.Руссо сходить теорія фракційного представництва. Він вважав, що суверенітет народу є сумою суверенітетів складових його частин, які є в свою чергу надбанням кожного окремо взятого індивіда. Припустимо, говорив Руссо, держава складається з 10 тис. громадян. У такому випадку кожен член держави має одну десятитисячну частину суверенної влади. Цей підхід отримав назву теорії фракційного суверенітету. Відповідно до неї кожен громадянин має свою частку у тому мандаті, який виборці надали своєму депутатові. Вона передбачає також імперативний характер мандата, тобто положення, за яким депутат пов'язаний в своїх діях волею виборців. У наші дні ця теорія становить важливий аспект демократії. Їй в повній мірі відповідає принцип «одна людина, один голос».

У XVIII столітті ідея народного представництва отримує класичне формулювання у В. Блекстона. На його думку, представник, хоча й обирається від окремого дистрикту, є представником всього королівства, бо мета його обрання не приватна, а загальна, не тільки вигода його виборців, а й загальне благо. Визнаючи, що кожен депутат представляє в парламенті весь народ, Блекстон послідовно звідси виводить, що кожен громадянин представлений у парламенті [6, с. 144–145].

Важливе місце займає також теорія національного представництва. В період Великої французької революції Конституційна асамблея сформулила ідею про те, що суверенітет належить не окремим громадянам, а «нації» в цілому, тобто всій сукупності громадян, що розглядається як особлива єдність, відмінна від складових її індивідів. При цьому підході кожен окремо взятий депутат не є представник своїх виборців. Навпаки, сукупність усіх разом узятих депутатів представляє всю націю в цілому. Депутати, висловлюючи волю нації, здійснюють мандат, наданий їм нацією. Якщо так, то вони не пов'язані своїм мандатом з виборцями. Відповідно мандат втрачає імперативний характер, властивий йому в рамках теорії фракційного представництва.

Згідно з Гером Розанваллоном, вираз «представницьке правління» вперше був вжитий у листі Олександра Гамільтона у 1777 р. Потім вже більш систематично воно використовувалося на початку 1790-х рр. – в першу чергу Т. Пейном, Ж. Кондорсе і Ф. Сійєсом. Останній у своїх «Основах суспільного устрою» розрізняв два тлумачення представницького правління, з яких тільки одне є демократичним, хоча обидва засновані на виборності і, отже, застосовні до великих і населених територій. В одному випадку мова йде про «заохочення партійних консультацій на місцевому рівні», в іншому – лише про «делегування представників в центральну асамблею». Згідно з Сійєсом, перший варіант не може породити «одну спільну волю», оскільки вимагає враховувати місцеві інтереси – це схоже на модель, яку пропонував Кондорсе. Цікаво, що Сійєс розумів наявність суттєвої різниці між різними формами представницького правління. Найважливішим принципом демократичного представництва, сформульованим ідеологами класичного лібералізму XIX ст. Дж. Бенетом і Дж. С. Міллем, стала ідея підзвітності правителів керованим за допомогою таких політичних механізмів, як таємне голосування і регулярні, конкурентні вибори. Дж. С. Мілль розглядав представницьке правління в якості ідеального типу, ототожнюючи його з рівнем культури в суспільстві, його «цінностями і мотиваціями» [10, с. 20]. Він зазначав: «представницьке правління тим більше підходить для народу, чим вище його культурний розвиток» [10, с. 69]. Подальший розвиток у закордонній науці теорія політичного представництва отримала в працях учених XIX століття І.К. Блунчлі, Л. Дюгі, Г. Еллінека, Г. Мейера, Р. Моля та ін. Теоретики демократії в XX ст. сформулювали тезу про те, що недостатньо просто «чуйності» («responsiveness») правителів до вимог виборців. Необхідно створити систему інституалізування установлень, що регулюють політичне представництво. Про це пише в своїй книзі, присвяченій концепції представництва, Ханна Піткін [11], що визначає представництво як «інституціоналізовані і формалізовані відносини між» представником «та його / її виборцями (constituency), що розглядаються як важлива риса законодавчої влади в представницькій (або демократичній) формі правління» [7, с. 5].

Вперше в політології проблему представництва інтересів розглянув американський політолог А. Бенетлі, який написав роботу під назвою «Процес правління. Вивчення громадських тисків» (1908). Він багато в чому передбачив підхід Й. Шумпетера, який вважав, що суттєвою рисою демократії є конкуренція політичних еліт. А. Бенетлі справедливо вважав, що суспільна злагода в державному управлінні досягається за допомогою посередництва груп і групових представників, що виділяються конкуруючими елітами. В даний час ця проблематика широко висвітлюється в наукових працях завдяки існуванню двох основних політологічних шкіл і концепцій зацікавлених груп, розроблених на Заході: концепції плюралістичної демократії (Р. Даль та ін.) і (нео) корпоративістської концепції, основоположником якої є Ф. Шміттер.

У вітчизняній і зарубіжній політології склалося два протилежних підходи до розуміння політичного представництва. Витоки їх відмінності криються в різному розумінні демократії. Прихильники «конкурентної» демократії розглядають політичне представництво як спосіб здійснення електоральної конкуренції за владу. Найбільш чітко основні теоретичні положення даного підходу були сформульовані в 1942 році відомим американським ученим Й. Шумпетером у роботі «Капіталізм, соціалізм і демократія» [5]. Надалі даний підхід до розуміння політичного представництва отримав відображення у працях зарубіжних учених ХХ століття С.В. Бекенферде, Р. Даля, М. Пріло, Дж. Сарторі, Дж. Х. Хеллоуела, І. Шапіро та ін.

Прихильники «учасницької» концепції демократії бачать у політичному представництві один з найважливіших способів здійснення участі громадян в управлінні справами держави. Таке розуміння політичного представництва можна зустріти в працях Дж. Дьюї, Дж.Д. Коула, В. Острома, С. Сіндера, М. Дж. Скінмор, М.К. Тріппа, А. Турена, тощо.

Нині представницька демократія являє собою розвинутий і динамічний інститут влади, тому що, розпочавши свою історію з представництва та врахування інтересів найбільших суспільних сил, вона прагне до максимального виразу інтересів всієї політичної палітри суспільства, що відображається в системі формування законодавчої влади, тому що саме порядок формування представництва забезпечує участь найбільшого числа громадян у вирішенні завдань, що стоять перед суспільством і державою.

Бібліографічні посилання

1. **Анкерсмит Ф.** Репрезентативная демократия. Эстетический подход к конфликту и компромиссу [Текст] / Ф. Анкерсмит // Логос. – 2004. – № 2. – С. 77–85.
2. **Гоббс Т.** Сочинения : В 2 т. [Текст] / Т. Гоббс. – М.: Мысль, 1991. – Т. 2 – 731 с.
3. **Маклин Э.** Формы представительства и системы голосования [Text] / Э. Маклин // Современная политическая теория. – М., 2004.
4. **Руссо Ж.-Ж.** Об общественном договоре. Трактаты [Текст] / Ж.-Ж. Руссо. – М.: КАНОН-пресс; Кучково поле, 1998. – 416 с.
5. **Шумпетер Й.** Капитализм, социализм и демократия [Текст] / Й. Шумпетер // Антология мировой политической мысли : В 5 т. – М.: Мысль, 1997. – Т. 2: Зарубежная политическая мысль ХХ в.
6. **Blackstone W.** Commentaries sur les lois anglaises / W. Blackstone. – Chompre, 1822.
7. **Castiglione D.** Rethinking Representation: Seven Theoretical Issues. Paper prepared for Midwest Political Science Association Annual Conference [Text] / D. Castiglione, M. E. Warren. – Chicago, IL, April 6–10, 2005.
8. **Dahl R. A.** Democracy and its Critics [Text] / R. A. Dahl. – New Haven and London: Yale University Press, 1989.
9. **Hamburger J.** John Stuart Mill on Liberty and Control [Text] / J. Hamburger. – New Jersey: Princeton Univ. Press, 1999. – 239 p.
10. **Mill J. S.** Considerations on Representative Government [Text] / J. S. Mill. – NY.: Liberal Arts Press, 1958. – 270 p.
11. **Pitkin H.** The Concept of Representation [Text] / H. Pitkin. – Berkeley: Univ. California Press, 1967.
12. **Urbinati N.** Any form of government which is not representative is essentially an anomaly [Text] / N. Urbinati // An analysis of the Value and Meaning of Political Indirectness. Paper for Yale Political Theory Workshop, 2006–2007, November 9, 2006.

Надійшла до редколегії 07.02.2012 р.

ББК 66.0